

УДК: 94(477.7)“1939/1945”

Микола Михайлуца (м. Одеса)

ПІВДЕННА БЕССАРАБІЯ: РІК РАДЯНІЗАЦІЇ І ПЕРШІ ДНІ ВІЙНИ

На основі наукових здобутків попередників та маловідомій документальній архівній базі показано процеси радянзації Бессарабського краю у переддень червня 1941-го, та рефлексії основних соціальних груп на події перших днів війни, на напад румунсько-німецьких загарбників на СРСР.

Ключові слова: Південна Бессарабія, радянська, репресії, розкуркулювання, радянсько-німецька війна, оборона Придунав'я.

Події, віддалені сімома десятками років, сьогодні вкотре привертають увагу науковців своєю складністю й суперечливістю, спричиненою непохитною дослідницькою зацікавленістю сутнісними проявами людини в екстраординарних умовах, якими була війна.

Наукова, науково-популярна література та збірки документів¹, що зараз в українській історіографії сприймаються як заідеологізований продукт радянського часу, подавали перші дні війни у Придунав'ї переважно у розрізі описання бойових дій на ділянці радянсько-румунського кордону, ілюстрували героїзм і відвагу прикордонників, червоноармійців стрілецьких підрозділів, бійців Дунайської військової флотилії тощо. Суттєвим здобутком історіографії представляється низка праць дослідників (особливо А. Д. Бачинського) про трудовий та патріотичний порив населення

Придунайського краю у перший місяць радянсько-німецької війни². Однак, саме через загалом недостатнє, переважно спричинене ідеологічно обумовленою однобокiстю, наукове студювання проблеми, нашим завданням у розкритті зазначеної теми, бачимо спробу подати зріз контраверсивних настроїв різних суспільних страт населення Південної Бессарабії на початку війни. Узавши за основу хронологічних меж кінець червня 1941 року й опираючись на невідомі архівні джерела та свідчення безпосередніх учасників подій, проілюструємо рефлексії основних соціальних груп мешканців бессарабського краю на напад румунсько-німецьких загарбників на СРСР.

ПЕРЕДДЕНЬ ВІЙНИ. РАДЯНІЗАЦІЯ.
28 червня 1940 р. в результаті ультимативної ноти сталінського уряду на

адресу боярської Румунії остання “погодилася передати” Бессарабію СРСР. Загальна площа цієї території, що простиралася поміж Дунаєм, Прутом і Дністром становила близько 14,5 тис. км². Законом, прийнятим сесією Верховної Ради СРСР 2 серпня 1940 р., утворювалася Молдавська РСР до якої увійшла й Бессарабія. Південну ж Бессарабію, а саме Ізмаїльський і Аккерманський повіти (так званий Буджак), 7 серпня того ж року було включено до Радянської України. Спочатку обласним центром утвореної Ізмаїльської області, з червня 1940 р. був Аккерман¹, а з грудня того ж року – Ізмаїл. В адміністративному відношенні до складу області входило 6 міст та містечок, 13 сільських районів і 199 сільрад. На зазначеній території мешкало біля 624 тис. осіб, хоча й існують інші данні³.

Упродовж року (з 28.06.1940 р. до 22.06.1941 р.) під постійними контролем і керівництвом з боку ВКП(б)-КП(б)У, обласними партійними і державними органами, центральними й місцевими спецслужбами у краї було встановлено (за зразком СРСР та УРСР) жорсткий тоталітарний режим. Позаяк політика радянзації, здійснювана цим режимом у Південній Бессарабії, супроводжувалася реалізацією цілеспрямованих ідеологічних, репресивних й соціально-економічних заходів вона зіграла негативну роль у формуванні морально-політичної ситуації на початку війни. Спробуємо виділити найхарактерніші з них.

Владою невідкладно здійснювалися завуальовані під інтереси люмпенізованих верств населення соціалістичні перетворення на селі у вигляді знищення одноосібного селянського господарства і проведення суцільної колективізації. Остання проводилася першочергово, адже 84%, тобто основну масу населення новоутвореної області, становило сільське населення. Унаслідок такої колективізації 107 тис. селянських господарств було “загнано” у колгоспи⁴. Щоби унеможливити будь-яку протидію колгоспному будівництву і радянським порядкам упродовж 1940-1941 рр. у селах Придунав’я кількома етапами було проведено масові арешти тисяч

голів сімей “куркулів” та інших “суспільно ворожих елементів”, яких вивозили до таборів, а членів їхніх сімей, як зсильнопоселенців, відправляли до Казахстану, на Алтай, Красноярський край, Республіку Комі, Омську та Новосибірську області й інші східні регіони. Найбільше всього постраждали від депортацій Бессарабські землі, особливо Молдавія, Ізмаїльська та Чернівецька області, з яких було виселено 30389 осіб⁵.

Поряд з тим, не тільки соціально-економічний чинник спричиняв загострення ситуації у краї. Етнічний фактор також необхідно враховувати. У переддень війни (на 1941 р.) етнічна палітра південнобессарабського краю виглядала наступним чином: понад 300 тис. українців, 200 тис. росіян, понад 140 тис. болгар, 60 тис. молдаван, 5,7 тис. євреїв, біля 5,2 тис. гагаузів та представники інших національностей (німці, французи)⁶. Радянська влада й тут швидко зреалізувала “сталінську національну політику”, лецатами пройшовшись по чисельним національним групам та меншинам. Розкуркулення доповнювалося депортаціями та переселенням українців, німців, французів, татар, гагаузів та інших народів. Так, у червні 1940 р. до Швейцарії було вивезено французьке населення з французьких колоній (наприклад, Шабо), у жовтні 1940 р. через звинувачення німецьких колоністів (а їх мешкало 25 тис. осіб) у експлуатації населення та в підтримці фашистів Німеччини було депортовано кілька тисяч бессарабських німців із Сарати, Тарутіно, Арцизу та інших колоній.

Історично склалося, що населення Південної Бессарабії було споконвіку побожним. Лише у Ізмаїльському та Четатя-Албському повітах краю у міжвоєнний період за румунського володарювання діяло 156 православних парафій⁷. Відтак, вже в умовах радянзації релігійність більшої частини населення безперечно визначала духовну складову суспільного життя в регіоні. Маючи неабиякий досвід боротьби з “релігійним мракобіссям” у 1920-1930-ті роки, нова радянська влада у передвоєнний рік щосили вдарила по Церкві, яка, зберігаючи свою релігійну традицію, звичайно ж не вписувалася у “затеїзоване” суспільство. Репресивна система розпочала підступну боротьбу зі священниками та іншими служителями культу вже у червні 1940 р., тобто зразу ж після вступу радянських військ у приєднані землі. Радянські спецслужби обра-

¹ З XVI ст. турецька назва міста (з тур. “Білий камінь”). За румунського володарювання у 1918-1940 рр. місто називалося Cetății-Albe - Четатя-Албе (з рум. “Біла фортеця”). Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 серпня 1944 р. м. Аккерман було перейменовано і названо в Білгород-Дністровський.

ли духовенство регіону об'єктом нищівного удару, оскільки саме душпастири були носіями іншої, не марксистської ідеології й моралі. А відтак, апіорі ворожої, бо до того обслуговували румунську владу упродовж значного відрізка часу (з 1918 р. до літа 40-го року).

Були звинувачені у “фашистській діяльності”, “шпигунстві”, “контрреволюції”, “антирадянській діяльності”, причетності до румунських політичних партій (“кузистів”, “цараністів”, “жоржистів”, “Фронту національного визволення”) і репресовані майже усі священно- та церковнослужителі. З різних причин залишається не визначеним й до сьогодні загальне число репресованих кліриків Південної Бессарабії. Проте масштаби злочину радянської влади проти пасторів і пастви виразно простежуються. Так, жертвами антицерковної кампанії стали: о. Георгій Мунтяну, священник церкви с. Нерушай, викладач Ізмаїльської духовної семінарії, якого у липні 1940 р. заарештувала опергрупа УДБ НКВС, разом з багатьма представниками бессарабської інтелігенції (засуджений за ст. 54-13 КК УРСР до 8 років виправно-трудоих таборів)⁸. З 6 липня по 1 серпня 1940 р. опергрупою Болградського УНКВС були заарештовані 12 членів партії “цараністів” (селянська партія) - переважно прихожани православних храмів м. Болград. Серед церковних активістів був ув'язнений і регент церковного хору Василь Агура. За постановою особливої наради при НКВС СРСР від 5 червня 1941 р. В. Агуру, як і всіх дванадцять православних, за груповим звинуваченням засудили до 8 років ВТТ⁹. Засуджені відбували термін ув'язнення в різних місцях: Карагандинському (Казахська СРСР), Північно-Східному, Інтинському та Воркутинському (Комі АРСР) таборах НКВС. 28 квітня 1941 р. священник с. Хаджи-Курда (зараз - село Камішове) о. Афанасій Кострицький також був заарештований (за ст.ст. 54-10 ч. 1 та 54-13 КК УРСР) управлінням НКВС в Ізмаїльській області¹⁰. У червні 1941 р. Саратовський РВ НКВС без будь-якого звинувачення заарештував Антона Вустяна, священника с. Матроска Ізмаїльського району й етапом направив до Вологодської області¹¹. Тоді ж опергрупою Татарбунарського райвідділу НКВС за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР було заарештовано священника с. Борисівка Татарбунарського району Пилипа Белінського. У зв'язку з наближенням фронту клірика вислали до Східного Сибіру¹².

Така ж ситуація на початку війни у червні-липні 1941 р. була типовою для тисяч заарештованих.

Переслідування комуністичною владою і органами НКВС представників духовенства та віруючих у краї були не поодинокі. Як не були поодинокими репресивні заходи щодо південнобессарабських селян, інтелігенції та інших верств суспільства, які завинили лише тим, що мешкали до приходу радянської влади в іншому суспільно-політичному та релігійному соціумі.

Стрімке просування румунсько-німецьких військ у глиб радянської території приводило до здачі населених пунктів ворогові і з цієї причини рішення трибуналів переважно зводилися до самосуду, а часом і самі рішення були відсутні. Так, з 27 червня до 3 липня 1941 р. в тюрмі Ізмаїла було розстріляно 13 осіб (між датою арешту і датою розстрілу було 2-3 дні), з них двоє - розстріляні без судових рішень¹³.

Соціалістичні перетворення, ідеологізація і “зачистка” від “буржуазно-поміщицького та церковного елементу” впродовж літа 1940 р. - літа 1941 р. в цілому привели до жахливих наслідків. Вони боляче вдарили по неоднорідній громаді південнобессарабського краю, спричинили різко полярну реакцію на напад ворога на Радянський Союз і викликали відповідні рефлексії окремих суспільних страт, визначивши їхню поведінку в умовах війни.

РЕФЛЕКСІЇ НА ПОЧАТОК ВІЙНИ...

Армія. 22 червня 1941 р. о 4-й годині ранку румунські війська (3-я і 4-а польові армії) за підтримки союзників німців (11-а армія) розпочали військові дії проти СРСР на Дунаї. 170-кілометрову ділянку радянського кордону від молдавського селища Липкани і до самого гирла Дунаю утримували війська 14-го стрілецького корпусу, яким командував генерал-майор Д. Г. Єгоров. Цей корпус, який складався переважно з прикордонних частин (51-а Перекопська, 25-а Чапаєвська стрілецькі дивізії, Дунайська військова флотилія, 79-й Ізмаїльський прикордонний загін, 4-й Чорноморський загін прикордонних кораблів), був значно меншим за чисельністю ніж румунсько-німецькі армії, перевага яких визначалася у вісім разів. Про стратегічно програшну ситуацію свідчить статистика: на один кілометр кордону припадало 5 радянських бійців, проти яких наступали 100-120 вояків ворога.

Напасти загарбникам 22 червня зненацька не вдалося, оскільки прикордонні застави по всій ділянці кордону командуванням були приведені до бойового стану і випередили ворога на годину. Стрілецькі полки зазначених дивізій, залишивши місця постійної дислокації, зайняли позиції уздовж кордону на відстані до 2-х кілометрів, що власне й надало їм ситуативну перевагу перших тижнів війни. Королівські дивізії і війська вермахту, нанісши масований авіаційний, артилерійський та кулеметно-рушничний удар по задалегідь розвіданим точкам (радянським прикордонним заставам, позиціям РСЧА та її базам), не досягли бажаного результату.

Були готовими зустріти ворожі війська під час форсування Дунаю і спроб закріпитися на радянському боці також і бійці Дунайської флотилії та 4-го Чорноморського загону прикордонних суден. Моряки і червонофлотці взяли під свій контроль увесь водний та прибережний масив, виділивши найнебезпечніші ділянки, і зустрічним вогнем нанесли такий удар по десанту румунських військ, що останні так і не змогли прорвати кордон. Відзначились у цих боях прикордонники застави №1, якою командував старший лейтенант О. Плотніков (загинув) і його заступник – лейтенант П. Тиндик. 22 червня захисники кордону (прикордонна застава, артилеристи 724-ї берегової оборони, кулеметники 17-ї окремої кулеметної роти Дунайської військової флотилії) у гирлі Прута відбили шість атак десанту і за участі батальйону 31-го стрілецького полку та підтримки батареї 99-го гаубичного артилерійського полку скинули порушників кордону у Прут.

Шаленим обстрілам з мінометів та артилерії були піддані 4-а і 5-а прикордонні застави Ренійсько-Картальської ділянки кордону. Тут ворог висадив десант, намагаючись закріпитися на плацдармі лівого берега Дунаю. Втрати фашистів були значними, що знизило наступальний натиск військ, отож, кордон вдалося утримати. Біля 5-ї години ранку румунські війська вкотре безрезультатно зробили спробу висадити десант. До світанку румуни періодично, обстрілюючи радянські позиції з артилерійських гармат, кидаючи значні сили і бомбардуючи авіацією з повітря, успіху не розвинули ні на крок. Злагоджені дії захисників Карталу, за підтримки моніторів і бронекатерів Дунайської флотилії та 725-ї берегової батареї, мали успіх.

Водночас, основні сили ворог кинув на ізмаїльський напрямок. Румунам конче потрібно було взяти обласний центр Придунав'я. Намагаючись захопити місто Ізмаїл зі сходу і заходу, румунські війська за підтримки далекобійної артилерії і авіації, здійснили кілька спроб висадки десанту з румунського боку в районі Тульчі і Сату-Нюу, однак, великі втрати убитими змусили ворога уповільнити наступ. Місто О. В. Суворова захищали героїськи бійці 6-ї прикордонної застави, 2-ї ізмаїльської комендатури, роти морської піхоти Дунайської морської флотилії, 3-го батальйону 287-го стрілецького полку 51-ї Перекопської дивізії. Мужньо билися з ворогом у небі над Ізмаїлом винищувачі 96-ї авіаескадрильї капітана О. Коробіцина. Лише 22 червня захисники Ізмаїльщини збили п'ять ворожих літаків, з яких дві перемоги дісталися лейтенанту М. Максимову.

Найскладніша ситуація у перший день війни була на ділянці кордону 6-ї застави, де батальйон румунського десанту, підтриманий плавучими батареями, висадився на острів і взяв заставу у півкільце. Ситуацію врятував швидкий маневр катерів і човнів з сіл Матроска і Нова Некрасівка, які на своїх бортах доставили підмогу – кулеметний взвод маневрової групи капітана М. Бодрунова. Невдовго зоставалося ворогові триматися на українському березі. Прикордонники і морські піхотинці змогли ціною великих втрат скинути ворога у Дунай.

Не вдалося румунським десантам розвинути висадку й атакувати прикордонників та підрозділи РСЧА неподалік Кілії і Вилкового, а також на островах дунайської дельти. А в секторі 18-ї та 19-ї застав, зіткнувшись зі стійким спротивом радянських прикордонників, ворог втратив майже дві сотні солдатів і офіцерів.

22 червня 1941-го радянський кордон на Дунаї залишився не перетнутим ворогом. Цьому є низка пояснень, серед яких чільне місце займають превентивна тактика керівництва укріпрайону, героїзм бійців та командирів підрозділів РСЧА і Дунайської військової флотилії, що виявили стійкість духу та саможертву. Важливим є й той чинник, що Південна Бессарабія не була стратегічно важливим напрямком у планах вермахту і видавалася життєво необхідною лише для самої Румунії, яка у 1940-му “слідуючи порадам своїх союзників віддала Бессарабію без бою.

Однак у 1941-му, виконуючи наказ маршала Антонеску: “Румуни, наказую вам перейти Прут”¹⁴, намагалися повернути втрачене. Справедливо виявляється думка дослідника А. Д. Бачинського відносно слабкого мілітарного духу румунської армії, утвореної з рекрутованих царан (селян), які аж ніяких не проявляли бажань воювати за інтереси генерал-кондукатора І. Антонеску і його німецького союзника.

У наступні дні червня 1941 р. на кордоні від дельти Дунаю й на 100 км уздовж Пруту йшли тяжкі оборонні бої, румунські війська намагалися прорвати радянську оборону. На ранок 23 червня ворожа артилерія й авіація відкрили вогонь і бомбардування по Рені і Карталу, згодом біля двох піхотних дивізій розпочали наступ на ділянці Кагул-Картал. Ворогом було кинуте 20 танків, задіяно 30 гармат, стільки ж кулеметів. Обстріл здійснювався запалювальними снарядами, до десятка бомбардувальників накривали смертоносним залізом Рені, важливі вузлові об’єкти та позиції радянських частин. Одночасно на різних ділянках кордону робилися чисельні спроби висадки фашистського десанту. Поміж героїчних вчинків виділяються відважні дії бійців 31-го стрілецького полку та особливо батальйону капітана В. Петраша, який знищив дві роти нападників.

Заслугує на особливу увагу чи не єдиний випадок на початку війни, коли підрозділами РСЧА вдалі бойові дії велися на румунській території. Так, упродовж перших п’яти днів війни десантний загін, сформований із прикордонників, бійців 287-го полку 25-ї Чапаєвської дивізії за підтримки кораблів і моніторів Дунайської військової флотилії висадився на румунській території (в районі Кілія-Веке) і вів запеклий бій. Захопивши плацдарм у близько 750 км², десантники знищили майже полк ворога (піхоту, кавалерію та граничар) – 200 вбитими, понад 700 полоненими. Захоплено трофеями вісім гармат, 30 кулеметів та понад тисячу гвинтівок¹⁵. Цей успіх дозволив покращити не тільки моральний дух червоноармійців на дунайській ділянці радянсько-румунського фронту, але й вдалося зірвати плани ворога, припинити обстріл української території з боку ворога, покращилося тактичне маневрування військами, що дозволило, хоч і тимчасово, укріпити позиції сусідньої 9-ї армії.

Так, завдячуючи саможертві кадрових частин Червоної армії, яка мужньо тримала оборону і чинила спротив румунсько-німецьким військам, територія Південної Бессарабії залишалася упродовж місяця (до 25 липня) не загарбаною ворогом. Тут армія свою роль і призначення виконала з честю.

Населення. Розмаїте як за соціально-економічною, так і за етно-релігійною складовою цивільне населення Півдня Бессарабії до факту розв’язання війни позиціонувало себе по-різному. Про деякі причини такого ставлення вже йшлося у першій новелі. Позаяк саме ці чинники спричинили відповідні прояви серед тих соціальних груп, які відчували на собі “переваги” радянського ладу вже в умовах розпочатої війни. Принаймні першими повідомленнями про початок війни для мешканців прикордоння були безпосередньо авіаційні бомбардування, артилерійські канонади, вибухи снарядів і, власне, увесь той жах, який породжує війна. Для населення, що проживало в глибинці Бессарабського краю війна також не була чимось несподіваним. Однак, перцепція самого факту початку війни між Румунією та СРСР відбувалася полярно тому, яким чином на цю ж саму подію реагували люди, обтяжені присягою і військовим одностроєм. Арміїці військових частин, розквартированих на покордонні з Румунією, були призвані до лав РСЧА з різних регіонів СРСР задовго до війни, виховувалися у дусі радянського патріотизму, були членами ВЛКСМ та ВКП(б), знаходилися під постійним ідеологічним впливом політкомісарів та офіцерів, які головним чином були членами партії, і тому себе вважали дійсними захисниками радянської держави.

Натомість мешканці сіл та містечок Південної Бессарабії проявляли себе по-різному. Вони висловлювали часом негативні настрої відносно проголошення урядової телеграми про мобілізацію від 22 числа, що змушувало місцеві органи влади, фільтруючи інформацію з місць, вдаватися до запобіжних заходів контролю над морально-політичним станом у прифронтовій зоні. Ставлення населення до радянської директиви фіксували переважно місцеві активісти, працівники сільрад та інші “благонадійні” мешканці, на що й звертали увагу відповідні спецслужби. На фоні чисельних інформаційних повідомлень партійних органів, районних управлінь НКВС в Ізмаїльській області дато-

ваних 23.VI.41 р., виокремлюються випадки відвертої відмови селян від прийняття повістки, явки на збірний пункт для відправки на фронт, відкритих випадів проти радянської влади, партійних та державних діячів тощо. З одного боку, в інформаціях наводилися приклади патріотичного пориву населення, яке виявило нестримне бажання добровільно й по мобілізації піти на фронт. А з іншого, у джерелах знаходимо свідчення відвертого критичного й, часом, ворожого ставлення бессарабців до СРСР, радянського уряду і його мобілізаційних заходів, хоча ці факти й приховалися за висловами на зразок - “є один випадок”, “трапляються окремі факти” тощо. Між іншим, статистичні данні з архівів говорять про надто низький загальний патріотичний порив населення Ізмаїльської області (Південної Бессарабії) на початку війни. Так, у мітингах на підтримку СРСР у війні проти Німеччини та Румунії наприкінці червня 1941 р. у чотирьох районах Ізмаїльщини брало участь трохи більше 50 тисяч осіб¹⁶, що становило за приблизними підрахунками менше 8% населення краю (від 640-670 тис.), а добровольцями на фронт пішло з Ізмаїлу, Кілії та Аккерману тільки 2800 осіб! Водночас в Одеській області на фронт до лав РСЧА добровільно й по мобілізації записалося понад 155 тисяч¹⁷.

Загалом же радянська влада довіри у населення краю не мала, як і сама ж не довіряла йому. З цієї причини болгар, молдаван, гагаузів, німців та інших представників бессарабського населення на фронт не призивали. Власне, на те були й свої причини. У перші дні війни переважно серед не зрадянзованих членів бессарабської громади велись відкриті розмови про швидку перемогу німецьких військ, поразку Червоної армії, повну деморалізацію і паніку яка охопила країну, а особливо Москву і Ленінград. За повідомленнями з прикордонних районів області складалася картина, що радянська влада в окремих селах не має широкої підтримки населення. Так, у політінформації від виконуючого обов'язки секретаря Бородінського РК КП(б)У тов. Левченка відмічалось, що у селах Бородіно, Гофнуг-сталь та ін. у “колгоспників настроїв нездоровий”, “жінки чоловіків, мобілізованих до армії, на роботу не вийшли”¹⁸.

Після прийняття рішення ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 22 червня 1941 р. про воєнний

стан в усіх прикордонних республіках в країні розпочалася мобілізація. Наступного дня, керівництвом країни було прийнято постанову, в якій визначалися першочергові задачі в умовах воєнного часу. Після об'яви про мобілізацію військкомати направляли в села розсильних, для вручення призовникам повісток на фронт. Проте у селах Нова Царичанка, Райлянка та інших “траплялися випадки відмови прийняти повістку і явитися на збірний пункт”¹⁹. Особливо такі негативні прояви були притаманні торговцям, комерсантам у містах, “куркульському прошарку” на селі і, рідше, селянам-одноосібникам. Одноосібник с. Фараонівка І. П-ас¹, заїхавши до сусіднього с. Забари, серед знайомих розповсюджував чутки про те, що “скоро має бути переверот, ми знов будемо тримати гору і тоді ми покажемо цим бідняка”, а куркуль Л-ко І.Н. сказав, що “до колгоспу ні в якому разі не буду записуватися, бо рано чи пізно знов прийдуть румуни і тим, хто за радянську владу, побачите що їм буде”²⁰.

Серед поширених заяв, на фоні соціального антагонізму між маєтним селянством і біднотою, виділялися розмови про неминучу загибель Радянської влади, про те, що “керівники СРСР не люди, а бандити, негідники, проти яких об'єдналися країни”. Певна річ, дії противника спрямовані на здійснення диверсій, збору шпигунської інформації та розвідданих, розповсюдження слухів тощо, мали місце у прикордонній смузі та в глибинці області. Так, у населеному пункті Булатовка Менчжунської сільради колгоспник П-кий “вів відкриті розмови серед селян про те, що Москва і Ленінград розгромлені німецькою авіацією”, а в селі Кара-Мурза громадянка Б-ян, дружина вчителя (а її сестра заміжня за священником), зустрівши дружину голови сільради Л-ку, заявила: “Ну що? Дачники відступають? Не легко взяти і утримати Бессарабію!”²¹. У деяких селах траплялися випадки диверсій, як у с. Миколаївка, де 23 червня невідомим чоловіком було перерізано телефонний провід, а в інших селах округи невідомий вершник повідомляв населення про бомбардування і закликав від'їжджати у бік Бендер²².

Окрему групу антирадянського елемента становили колишні білогвардійці та різні

1 Тут і далі у тексті статті автором з етичних міркувань не подаються прізвища повністю, а лише у скороченому варіанті.

промонархічні елементи, які з початком війни заявляли про себе відвертими висловлюваннями поміж населення, не уживаючи, однак, рішучих дій. Білогвардієць І.Є. К-ра із с. Матроска “закликав селян допомагати румунам в їхній боротьбі проти Червоної Армії”, жителька Ізмаїла П. З-ка, перебуваючи у бомбосховищі, гучно висловлювалася: “Поживемо ще добре, не так як тут. Гітлер знає що робить”. А родичка князя Оболенського з с. Бородіно П.-О.-ська систематично серед жінок розповсюджувала слух, про те, що “Гітлер забере Україну, Бессарабію і Кавказ”²³.

Судячи з інформації районних партійних органів, в ніч з 22-го на 23/VI.41 г. “частину цього контрреволюційного елемента було вилучено з району”, тобто заарештовано. У краї, хоч на нашу думку мало ймовірно, окрім пасивних висловлювань окремих противників радянських порядків, скоріше всього спричинених розповсюдженням слухів румунськими й німецькими розвідувальними органами, молодь готувала збройні виступи. Так, 23 червня спецслужбами було заарештовано й четверо учнів сьомого та восьмого класів середньої школи Старокозацького району, у яких “знайшли і вилучили” зброю. Під час попереднього допиту, вияснилося, що ці учні – діти куркулів, і ставили на меті відновлення “селянської радянської влади”. Більш вірогідною може бути версія про превентивні заходи НКВС щодо нейтралізації т.з. антирадянського елемента, який з розв’язанням війни становив би небезпеку радянській владі.

Інформаційні зведення секретарів райкомів КП(б)У закінчувалися доволі пафосними запевненнями у тому, що попри зазначені факти наявності антирадянськи налаштованого елемента, морально-політичний стан в районах здоровий. “Біднота й середняки, - зазначалося в одному звіті, - підтримують усі заходи партії та уряду і готові в будь-який момент виступити зі зброєю в руках проти фашистів й відстояти країну Рад. У всіх єдина мета – скоріше знищити фашизм”²⁴. Вагому частку з тих, хто готовий був підтримати комуністів становили колгоспники, колишні батраки та різний люмпенізований сільський люд, серед якого значна маса “була злиднями” і, маючи певну матеріальну вигоду, радо сприймала свого часу політику розкуркулення маєтних селян і становила опору радянзації у бессарабському селі.

Переважаюча більшість населення краю займала невиразну позицію, переважно вичікувальну, сподіваючись на покращення свого соціального становища в умовах чергової зміни правлячих режимів, які один від одного не були кращими.

Найбільш активні та патріотично налаштовані люди брали участь у різноманітних формах спротиву ворогові: хто у фортифікаційних батальйонах (по 500 чоловік у кожному) та бригадах поточного ремонту доріг, хто у транспортних бригадах підвезення для військових частин боєприпасів, продовольства тощо²⁵. Інші облаштовували шпиталі (наприклад, у Татарбунарах і Шабо було обладнано 2 шпиталі на 150 ліжок²⁶), записувалися у загони народного ополчення, хоча формування останніх здійснювалося не завжди на добровільній основі та й часу достатнього на їхню організацію, навчання і бойовий вишкіл не було. Якщо в Одеській і Миколаївській областях Півдня України багатотисячні ополченські підрозділи відіграли помітну роль в утриманні радянських позицій й допомозі кадровим військам РСЧА, то на Ізмаїльщині лише кілька нечисельних загонів, як-то загін “Дунай”, утворений колишніх бійців-інтернаціоналістів в Іспанії, проявляли зразки мужності й стійкості у боротьбі з ворогом.

Переважно комсомольців, міліціонерів, працівників партійно-державного апарату приймали до винищувальних батальйонів – спецзагонів по 450 бійців в кожному районі, сформованих задля охорони оборонних об’єктів, боротьби з ворожим десантом, шпигунами, розвідниками та диверсантами. Щоправда, більшість цих загонів не змогли виконати свого призначення, через погане озброєння та слабку організацію. У межах 13 районів прикордонної Ізмаїльської області було сформовано біля 20 винищувальних батальйонів²⁷. Забезпеченість боєприпасами, вогнепальною зброєю та транспортом була вкрай низькою. Саратський батальйон, наприклад, мав лише 12 гвинтівок, та й то застарілого зразка, перероблених з навчальних тощо.

На трудовому фронті також не все було так однотайно й організовано, як на сторінках звітів партноменклатурників. Інакше як можна пояснити втечу 9,5 тис. радянських функціонерів та активістів з краю. Попри те, що працівники Дунайських портів, залізничних станцій і вузлів робили все, щоби вивезти у

глиб країни матеріальні цінності, обладнання заводів і фабрик, сільськогосподарську техніку, зерно й худобу, навіть десятої частини від того з Ізмаїльської області не було евакуйовано. Швидкий наступ ворога змушував все кидати на розграбування окупантів.

Отже, впроваджувана більшовицькою владою впродовж року (червень 1940 – червень 1941) політика радянзації Південної Бессарабії загострила морально-політичну ситуацію в краї. Спираючись на раніше вже перевірені тоталітарні методи здійснення соціалістичних перетворень у зрадянیزованих регіонах УРСР упродовж 1920-1930-х років, комуністи спробували протиставити собі (або зайняти пасивну позицію) в умовах розв'язаної 22 червня

1941-го року радянсько-німецької війни, розкуркулене й депортоване одноосібне південно-бессарабське селянство, позбавлених церков та репресованих церковнослужителів, лишили прав віросповідувати побожних людей, депортували й виселяли десятками тисяч представників національних меншин краю на Схід. На захист радянських кордонів від ворога стали військові частини й підрозділи РСЧА, представники партійно-радянської й ідеологічної номенклатури, силові органи та спецслужби, виховані упродовж одного покоління в радянському суспільстві. Ідеологічно й соціально диференційоване суспільство краю й позиціонувало себе відповідно в умовах розпочатої війни.

Джерела та література

- 1 Советский Придунайский край (1940-1945 гг.): Документы и материалы. – Одесса: Маяк, 1968. – 407 с.; Одесская область в Великой Отечественной войне: 1941-1945 гг.: Документы и материалы / Редкол.: И.И.Зотов (отв.ред.) и др. – Одесса: Маяк, 1970. – 388 с. (у соавт.);
- 2 *Бачинский А.Д., Дыхан М.Д., Коновалов Ю.П.* Истоки: Очерки исторических связей Одессы и Варны / Ред. Ю.П.Коновалов. – Одесса: Маяк, 1990. – С. 104-110; *Бачинский А.Д.* 1941: На подступах к Одессе // *Есть город у моря: Краевед. сб.* – Одесса, 1990. – С. 85-99; *Бачинский А.Д.* Непокоренный Дунай. – Одесса: Маяк, 1995. – 144 с.; *Бачинский А.Д.* Буджацька заграда. Придунайські землі України в роки Великої Вітчизняної війни. – Одесса: Маяк, 1995. – 64 с.; *Михайлуца Н. И.* Население юга Украины фронта и фронтовикам в период 1941-1945 гг. – Одесса: [Б.и.], 2005. – С. 9-46;
- 3 *Историк А. Жуковський* доводить, що на визначених землях проживало 650 тис. осіб [268, с. 83], а у “Паспорт-характеристиці Ізмаїльської області” УМДБ в Ізмаїльській обл. на 1940-й рік зазначалося 675 тис. осіб (Див.: *Бажан О.* Історія Південної Бессарабії у відображенні радянських спецслужб // *Південний-Захід. Одесика : істор.-краєзн. наук. альманах. – Вип. 11. – Одесса : Друкарський дім, 2011. – С. 177-214. (С. 192).*
- 4 *Бажан О.* Історія Південної Бессарабії у відображенні радянських спецслужб // *Південний-Захід. Одесика : істор.-краєзн. наук. альманах. – Вип. 11. – Одесса : Друкарський дім, 2011. – С. 187, 193.*
- 5 Електронний ресурс: www.histpricion.ru/mrep16.php
- 6 Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 4980, оп. 1, спр. 53, арк. 50.
- 7 *Михайлуца М. І.* Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930–1944 рр.). – Одесса: “Optimum”, 2006. – С. 33.
- 8 *Михайлуца М. І.* Репресії духовенства на Одещині в першій половині 40-х років ХХ ст. // *Одеський мартиролог : Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади : іст.-мемор. вид. [у 4 т.] / [уклад. : Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов].* – Одесса: ОКФА, 1997–2006. – Т. 3. – 2005. – С. 874.
- 9 Там само. – С. 876.
- 10 Архів УСБУ в Одеській області, спр. 17968-п. [Кострицький А. В.], 79 арк.
- 11 Там само, спр. 11340-п., т.1-2 [Вустян А. Т.], 221 арк.
- 12 Там само, спр. 10519-п. [Белинский Ф. И.], 44 арк.
- 13 Список громадян, розстріляних органами НКВС у в'язницях міст Києва та Ізмаїла на початку Великої Вітчизняної війни подано у публікації *І. Бухаревої і П. Кулаковського* (див.: 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – №1 (20). – С. 438–439).
- 14 ДАОО, ф. П-13, оп. 2, спр. 156 (Газета Молва. – 1943 (год I, № 95). – 27 марта.

- 15 История городов и сел Украинской ССР : у 26 т. / глав. ред. кол.: Тронько П. Т. (предс.), Артеменко И. И., Бажан Н. П. [и др.]. – К. : Ин-т истории АН УССР ; Глав. ред. УСЭ, 1967–1981. – Одесская область. – / [ред. кол.: Чередниченко А. П. (предс.) и др.]. – 1978. – С. 60.
- 16 ДАОО, ф. 4980, оп. 1, спр. 597, арк. 76, 87.
- 17 Михайлуца Н. И. Вказ. праця. - С. 29.
- 18 ДАОО, ф. 4980, оп. 1, спр. 24, арк. 3.
- 19 Там само, арк. 15.
- 20 ДАОО, ф. 4980, оп. 1, спр. 24, арк. 15-16.
- 21 Там само, арк. 4.
- 22 Там само.
- 23 Там само, арк. 22-23.
- 24 Там само, спр. 597, арк. 76, 84.
- 25 Там само, арк. 129-130.
- 26 Там само, арк. 130.
- 27 *Бачинский А.Д.* Непокоренный Дунай. – С. 54; ДАОО, ф. 4980, оп. 1, спр. 597, 73, 76, 87, 130.

Николай Михайлуца

Южная Бессарабия: год советизации и первые дни войны

На основе научных достижений предшественников и малоизвестной документальной архивной базе показаны процессы советизации Бессарабского края накануне июня 1941-го, и рефлексии основных социальных групп на события первых дней войны, на нападение румыно-немецких захватчиков на СССР.

Ключевые слова: Южная Бессарабия, советизация, репрессии, раскулачивание, советско-немецкая война, оборона Придунавья.

Mikola Michailutsa

South Bessarabia: year of sovietization and the first days of war

The processes of sovietization of Bessarabian region in June 1941 and reflection of major social groups on the events of the first days of war, on the attack of the Romanian-German invaders in the USSR are shown in the article, based on the scientific achievements of predecessors and little-known documentary base.

Key words: South Bessarabia, sovietization, repressions, dekulakization, the Soviet-German War, defense of the Danube.

